

Кімге: Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігіне

Автордың аты-жөні мен лауазымы: Қазбеков Нұрсұлтан
Алпысбайұлы, Жалағаш ауданының қоғамдық даму бөлімінің бас маманы

Орындаған күні: 08.11.2024 жыл

Аналитикалық жазба

Тақырыбы: Жастар арасындағы қылмысты азайтудың тиімді жолы

Кілт сөздер: Қазақы тәрбие, комьюнити орталықтарын ашу, құқықбұзушылық пен қылмысты азайту, жауапкершілікті күшейту.

Кіріспе: Соңғы жылдары елімізде жасөспірімдер арасында қылмыс көбейді. Әрине, мұндайда «Заң осал ма, әлде қоғам осындай деңгейге жетті ме?» деген заңды сұрақ туады. Бұған не себеп болуы мүмкін? Жасөспірімдердің теріс жолға түсуіне кім кінәлі, ата-ана ма, мұғалім бе, әл де өскен ортасы ма?

Мәселен, соңғы үш жылда кәмелеттік жасқа толмаған 5 мыңға жуық бала ауыр қылмыстар жасаған. Жалпы балалар арасында күн сайын 5 қылмыс жасалады екен. Ал Бас прокуратураның мәліметінше, биыл 9 айдың көрсеткіші бойынша кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс 4,1 пайызға артқан. Соның ішінде Ұлытауда 77,8, Астанада 54,3, Павлодарда 50, Атырауда 38,9, Солтүстік Қазақстанда 16,7, Алматыда 14,6, Маңғыстауда 14,3, Шымкентте 13,6 пайызға артқан. Сорақысы, кәмелетке толмаған мектеп оқушылары арасында жасалған қылмыс саны 93,8 пайызға көбейген. Яғни жасөспірімдердің қатысуымен 512 ұрлық, 121 тонау, 94 бұзақылық, 66 алаяқтық қылмыс орын алып, 60 қылмыс бойынша денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірілген.

Соңғы 3 жылда қылмыстық жауапкершілікке 4919 кәмелетке толмаған жасөспірім тартылған. Жасөспірімдер жасаған қылмыстардың негізгі түрлері – ұрлық, тонау, бұзақылық, алаяқтық, есірткі және жыныстық қатынасқа қатысты. Алаяқтық пен есірткі қылмыстарын жасауда ұсталған жасөспірімдер саны да айтарлықтай өскен. Ел тұрғындарының үштен бірін жастар құрайтынын ескерсек, бұл – дабыл қағарлықтай көрсеткіш.

Балалар қылмысының былай өсу себептерінің бірі – «тәуекел тобындағы» кәмелетке толмағандардың қараусыз қалуы және олардың сабақтан тыс бос уақытының көп болуы. Қылмыс жасаған кәмелетке толмағандардың жалпы санының 48 пайызы немесе жартысы оқымағандар мен жұмыссыздарға тиесілі. Яғни 9 сыныптан кейін оқуын жалғастырмаған балалар арасында қылмыс жиілеген.

Биыл бала тәрбиесі бойынша міндеттерін тиісінше орындамағаны үшін 84 мың заңды өкіл әкімшілік жауапкершілікке тартылып, 345 адам ата-ана құқығынан айырылған. 125 кәмелетке толмаған жасөспірім девиантты мінез-құлықты балаларға арналған арнайы мектептерге жіберілген. Еліміздің Жамбыл, Маңғыстау, Шығыс Қазақстан облыстары және Алматы қаласында осындай 4 арнайы мектеп болса, оларда 161 бала бар. Ал Абай облысындағы ерекше режимдегі арнайы мектепте 13 бала білім алуда.

Отбасы – тәрбие институты. Бала балалық шағында отбасынан не алса, оны кейін өмір бойы есінде сақтайды. Өйткені үйде бала ең алдымен өзінің мінез-құлық нормаларын қалыптастырып, ортамен қарым-қатынасты игереді. Жасөспірімдер кезеңінде ата-аналар қандай қателіктер жібереді? Баланың психологиялық дамуына ата-ананың мінез-құлқы қаншалықты ықпал етеді? Жуырда осы және өзге де сұрақтардың «Бала тәрбиесіндегі ата-ана жауапкершілігі» тақырыбында сала мамандарының қатысуымен өткен баспасөз алаңында түйіні тарқатылды. Өңірлік коммуникациялар қызметінің жанынан құрылған сарапшылар тобының, психологтардың, мұғалімдердің пікірінше, бала тәрбиесіне отбасындағы жағдай ерекше әсер етеді екен.

Әрбір ата-ана бала тәрбиесіндегі жауапкершілікті естен шығармауы керек. Бала үшін алғашқы ұстаз – ата-ана, одан кейін білім беру ұйымдарындағы мұғалімдері. Кез келген бала жасаған тәртіпсіздігі мен басына түскен қиындығын ата-анасына қорықпай жеткізе білуі керек. Ата-анасы баланың мінсіз болғанын қалап, дауыс көтеріп ұрыса беретін болса, бала ешқашан ата-анаға ашылып әңгімесін айтпайды. Өйткені олар жазаланудан қорқады. Сондықтан жасөспірім кезінде баламен дұрыс қарым-қатынас орнату маңызды.

Негізгі бөлім: Түркістан облысы Келес ауданында жаппай төбелес салдарынан 9 сынып оқушысы қайтыс болды. Ақтөбеде топ бала 16 жастағы оқушыны тепкілеп өлтірді. Талғарда 1 құты сыра үшін ересек адамдар жасөспірімді қаза қылды. Зайсанда қыздар аяусыз төбелесіп жүрсе, Қызылордада 1000 адам оқушы қызды жылдар бойы зорлаған. Мұндайда жазаны бір адамның мойнына ілмей, оқиғаға қатысы бар қаныпезердің бәрі жазалануы тиіс. Ол үшін әрине, заң да осал болмауы керек.

ҚР Конституциясында жазылғандай, мемлекеттің ең басты байлығы – адам. Демек, бізге адам өмірі мен бостандығы маңызды. Дегенмен, адам өмірін ойынға айналдырғандардың әрекеті қатаң жазалануы тиіс. Заң да осыны құптайды. Ал соңғы болып жатқан қылмыстық көрсеткіштер мен құқық-бұзушылық оқиғалары қоғам арасында үйреншікті жағдайға айналып

бара жатыр. Өкініштісі сол, әрине. Сонымен, бір жыл ішінде жасалған қылмыстың санына тоқталсақ.

Жыл басынан бері 10 айдың қорытындысы бойынша, елімізде 2611 аса ауыр қылмыс жаса-лыпты. 17921 ауыр емес қылмыс болса, теріс қылық саны 21304-ті көрсетті. Одан бөлек 31173 ауыр қылмыс тіркелсе, 44129 ауырлығы орташа қылмыс санатына жатқызылған. Ал жалпы алсақ, биыл 117138 қылмыс есепке алынған. Одан бөлек, полицияға арыз бермеген жағдайлардың да болатынын ескеру керек.

Енді бұл қылмыстың қай өңірлерде көбірек тіркелгеніне мән беріңіз. Статистикаға сәйкес, Алматы қаласында ең көп қылмыс жасалады екен. Онда 21011 оқиға тіркелген. Ал екінші мегаполис қала Астанада жыл басынан бері 16092 қылмыс есепке алынса, үштікті толық-тыратын Қарағанды қаласында 7000-ға жуық қылмыс жасалған. Қылмыстық көрсеткіштер ішінде Қызылорда облысы 19-орында тұр. Мұнда жыл басынан бері 2673 оқиға болған. Ал 2024 жылдың алғашқы тоғыз айында 11 134 710 әкімшілік құқықбұзушылық тіркелді. Бұл көрсеткіш өткен жылмен салыс-тырғанда 42,9%-ға артып, 2023 жылы тіркелген 7 792 665 құқықбұзушылықпен салыстыр-ғанда едәуір өскен. Сонымен бірге, әкімшілік жауап-кершілікке тартылған тұлғалардың саны да айтар-лықтай өсті. Биылғы жылдың тоғыз айында 10 762 988 адам әкімшілік жауап-кершілікке тартылды, бұл өткен жылдың ұқсас кезеңі-мен салыстырғанда 43,3%-ға артық (2023 жылы – 7 511 324). 2024 жылы қолданылған әкімшілік жазалардың саны 10 762 988 болып, өткен жылмен салыстырғанда 43,3%-ға көбейді (2023 жылы – 7 511 324). Бұл деректер әкімшілік құқықбұзушылықтарды анықтау мен жазалау ісіндегі тиімділіктің артуын көрсетеді. Тоқтатылған әкімшілік істердің саны да өсім көрсеткенін байқау қиын емес. Осы жылдың тоғыз айында тоқтатылған істер саны 234 393-ке жетіп, өткен кезеңмен салыстыр-ғанда 30,8%-ға артық (2023 жылы – 179 227).

Оқушылардың теріс қылыққа жиі баруына әлеуметтік желі, фильмдер, телевизиялық контенттер, сондай-ақ мектептегі жағдай да әсер етеді. Әлеуметтік желілер арқылы кең таралатын ойындар жастардың танымы мен талғамын ғана емес, таңдауы мен тағдырын да қалыптастырады. Сонымен қатар ата-ананың мейірін сезінбеу, отбасындағы түрлі кикілжің мен «травма», білім ошақтары мен тәрбие орындарында жастарға социализация моделін ұсына алмау сияқты себептерді де жоққа шығара алмаймыз. Тәлімгердің айлығы төмен, сынып жетекшілігіне төленетін ақы аз, сондықтан тәрбие ісіне жіті көңіл бөліне бермейді. Орташа 10 мектепке бір инспектордан келеді.

Шыны керек, жастар мәселесі түрлі министрліктің құзыретіне бөлініп кеткен. Салаға жауапты Жастар комитетінің өңірлерде тікелей құрылымдары жоқ. Бес облыста ғана арнайы Жастар саясаты басқармасы бар, қалған облыстарда қысқарып кеткен. Мәселен, кей аймақтарда 600 мыңнан астам жаспен 3 қызметкер ғана айналысады. Жалақысы мардымсыз болғандықтан Жастар ресурстық орталықтарында білікті кадрлар ұзақ тұрақтамайтын көрінеді. Көптеген өңірде жеке ғимараты жоқ бұл орталықтарда 318 орын бос тұр.

Қазіргі жасөспірімдердің қылмыс-қа баруына бірнеше фактор әсер етеді. Бірінші, ата-ананың қарауынан тыс қалған кезде. Екінші, оның ортасы. Не себепті? Өйткені бесіктен белі енді шыққан, оңы мен солын әлі де танып үлгермеген балаларға ненің ақ, ненің қара екенін нұсқайтын ата-ана керек. Сондай-ақ отбасында тәрбиелік бағытта әңгімелер, кездесулер, сөйлесулер жүргізілмегенінің салдары да бар.

Халықаралық тәжірибе: Әлемдік тәжірибе бойынша Германия, Жапония, Ресей, Финляндия және Ұлыбританияда қылмыстық жауапкершілік 14-15 жастан басталады екен. Мысалы, Жапонияда Білім министрлігі балалар үшін қауіпсіз ортаны құру үшін ересектердің жауапкершілігін арттыруға бағытталған арнайы «қорқытуға қарсы кеңес» құрған. Педагогтерден қорлаудың әрбір жағдайына барынша қатысу және мұқият қарау, психологтар балалардың психоэмоционалдық жағдайына кәсіби

қолдау көрсету, ал ата-аналар мен қамқоршылар қорлаудың алдын алу үшін мемлекеттік жүйемен белсенді түрде әрекеттесу талап етіледі.

Қорытынды: Ата-аналардың кейбірі «баланың киім-кешегін, тамағын тауып бердім, тәрбиесімен мектеп не балабақша айналыссын» деген ұстанымда. «Ұстаз – екінші анамыз» деп «тәрбие» атты үлкен жауапкершілік мұғалімдерге де артылады. Әрине, кез келген білім ошағында психолог мамандар жұмыс істейді. Бірақ мына фактіні ескеруіміз керек. Қазіргі балалардың ата-аналарының көпшілігі өздері бала кезінде көп қиындық көрген ұрпақ. Яғни тәуелсіздік алған жылдары балаларын асыраймын деп күнкөрістің қамымен, тәрбие жағы ақсап жатты. Менің ойымша, сол уақытта жасалған бұл қателік – бүгінгі күннің «жемісі». Балалар арасында қылмыстың көбеюі, қатыгез болып кеткенінің бір себебі осы болса керек.

Білім алып, бәсекеге қабілетті болар шағында жауыз-дықпен жан бағып, болашағына балта шапқан жасөспірімнің көбейгені – әрине, қоғамның қасіреті. Бір-біріне қол жұмсамақ түгілі, қатты дауыс көтермеген қазақ елі бүгінде мұндай халге қалай душар болды? Әрине, «ештен кеш жақсы», жастардың тәрбиесін әуелі ата-ана, кейін құзырлы органдар дереу қолға алмаса, «қолымызды мезгілінен кеш сермейтініміз» анық.

Ұсыныстар:

1. Ойымды сабақтай келе мынадай ұсыныстар беремін. Алдымен тәрбие жұмысын жандандыру, мектеп инспекторларын көбейту.

2. «Жас ұлан» сияқты ұйымдардың жұмысын трансформациялау қажет. Одан соң балалар және жастар контентіне баса мән беру керек екені жіті айтылып келеді. Сонымен қатар Жастар ресурстық орталықтарының қаржылық жағдайын жақсарту.

3. Аймақтарда Комьюнити орталықтарын ашуымыз керек әрі жастар саясаты бойынша басқармаларды барлық өңірлерде қайта құруды ұсынамын. Мұнан өзге орталық және аймақтық атқарушы органдардың жұмысын жүйелеу үшін Жастар ісі жөніндегі комитеттің құзыретін күшейту керек.

4. Отбасы, демография және жастар ісімен арнайы Агенттік айналысатын Германия, Финляндия, Малайзия сияқты көптеген озық елдердің тәжірибесін қолдану қажет.

5. Мектеп баланы қоғамға бейімдеудің алғашқы баспалдағы екенін ескерсек, өскелең ұрпақтың деструктивті мінез-құлқының алдын алып, оны уақытылы түзеу ұстаздар қауымының ғана қолынан келмек. Мектептегі зорлық-зомбылықты түп-тамырымен жою керек. Бірақ бүгінде кішкентай қылмыскерлер жасының жетпеуіне байланысты жазасыз қалып отыр. Бәлкім кейбір қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық басталатын жастың шекті

мәнін қайта қарап, жауапкершілікті 14 жастан емес, 12 жастан белгілегеніміз жөн болар.

6. Балалар мен жасөспірімдер арасындағы қылмыстың өршуіне әлеуметтік те, психологиялық та факторлар әсер етеді. Бұл жерде ең бірінші отбасындағы тәрбиеден бастау керек. Ата-аналар қазір көбісі жұмысбасты, отбасының жағдайын, балаларының болашағын жасаймын деп, тіпті балаларымен дұрыс қарым-қатынас жасауға, оларды қадағалауға уақыты болмай жатады. Жалпы жаза қолданғаннан алдын алған абзалырақ. Осы орайда мектеп ұжымы оқушыларға түзу жолды көрсету мақсатында түрлі танымдық, рухани, тәрбиелік шараларды жиі ұйымдастырған дұрыс.

7. Осыған дейін ата-анаға баласымен үлкендерше сөйлесу туралы кеңес айтылып келді. Алайда бұдан шығып жатқан нәтиже аз. Сол себепті бұл жүйені өзгертіп, жастармен өз тілінде сөйлесуді қолға алу қажет. Егер оның психологиясына еніп, ой-санасына жеткізер жол тапсаң, жасөспірімдердің өмірге деген көзқарасын өзгертуге болады.

8. Ішкі істер органдары бұл ретте қылмыстың жасалу себептеріне талдау жасап, тәуекел топтағы балалармен жұмысты жан-жақты үйлестіруді қаперге алған жөн. Сонымен бірге жастарға қатысты мәселе білім ордаларында талқылануы қажет. Яғни жиынға ата-ана мен балалардан бөлек, полиция мамандары да қатысуы керек. Олар тергеу амалдары мен кез келген қылмыс түрінің соңы неге апаратынын ашық айтып бергені жөн. Өйткені тәрбиенің сан қырын қарастырсақ, құқықтық тәрбие, құқықтық сауаттың көші ілгері болмақ. Былайша айтқанда, педагог жастар мәселесін шешуде дәстүрлі әдістен гөрі, тың тәсілдер нәтижесін береді.

Пайдаланылған дереккөздер:

1. <https://qamqor.gov.kz/>
2. <https://zhalagash-zharshysy.kz/aqparat/taerbie-aelsirep-qylmys-oershidi/>
3. <https://egemen.kz/article/339683-zhasospirimder-arasyndaghy-qylmystynh-sebebi-men-saldary>